

Közgazdasági Szemle, L. évf., 2003. október (915–919. o.)

Barta Györgyi: A magyar ipar területi folyamatai, 1945–2000

Studia Regiorum sorozat. Dialóg Campus Kiadó, Budapest–Pécs, 2002,
272 oldal, 3980 forint.

2003 nyarán a magyar kormány ismét „versenyképesség-javító” gazdaságpolitikán gondolkodik, amely az iparpolitika sokkal szalonképeesebb fedőneve. Magyarországon az 1995-ös Bokros-csomag után felgyorsuló gazdasági kibontakozás nagyon sokakban keltette azt az illúziót, hogy a monetáris és a fiskális politika megfelelő keverékével sikerül tartóssá tenni a működőtőke jelentős nettó beáramlását és az export versenyképességének növelését. Ha pedig így van, gondolták ők, akkor a lomtárba lehet dobni a szektorális politikákat, közöttük is különösen az Európai Unióban hivatalosan amúgy sem elfogadott iparpolitikát.

Az elmúlt néhány év alatt azonban az EU lassan visszatáncolt, és 2002-től már egyre nyíltabban iparpolitikai jellegű megoldásokat is keres a lisszaboni program megvalósítása, a tengerentúli versenytársakkal szembeni versenyképességi lemaradás csökkentése érdekében. A magyar gazdaságpolitikában pedig vagy a fiskális-monetáris keverék összeállítás (s komponenseinek elkészítése) sikerült egyre kevésbé jól, vagy talán túl korán mondott le a kormányzat a kínálatorientált gazdaságpolitika egyéb eszközeiről. Bármelyiknek lett is az eredménye, ma már tény a versenyképesség csökkenése és a külföldi működőtőke egy részének az elfordulása Magyarországtól. Meg kell próbálni tehát átgondolni azt, hogy a magyar ipar versenyfeltételei mi módon javíthatók – természetesen csakis EU-konform eszközökkel. Az Európai Unió pedig többek között – a K+F-, valamint a kis- és középvállalkozási politika mellett – a regionális politika eszközeit engedi meg az ipar versenyképességének javítására.

Ezek az eszközök természetesen kivált ott állnak kézre, ahol az ipar területi elhelyezkedése kedvezőtlen, azaz van mit változtatni rajta. Barta Györgyi könyve annak feltárásához nyújt nagyon hasznos fogódzókat, hogy vajon vannak-e a magyar iparfejlődés és iparszerkezet területi dimenzióiban olyan – hát igen, nevezzük így, bár a szerző nem él hasonló elkoptatott kifejezésekkel – „versenyképességi tartalékok”, amelyek kihasználásával a gazdaságnak ezt a még mindig kulcsfontosságú szektorát vissza lehetne terelni a tartós és gyors növekedés pályájára. A monográfia persze nagyobb igényű ennél. Célja pontosan annak elemzése, amit a cím ígér, azaz több mint fél évszázad magyar iparfejlődésének területi áttekintése.

Pontosan ennek a célnak a teljesítése nem is sikerült, de ebben alighanem a cím túl becsvágyó megfogalmazása a ludas. Az impozáns statisztikai információtömeg sokféle forrásból származik, és elismerésre méltóan gazdag az 1970 előtti anyag is, mégpedig nem kevés értékes eredeti adat és tudományos közlemény feldolgozásával. Az idősorok között azonban sajnos nincs olyan, amely valóban átívelné az 1945–2000 közötti időszakot. A negyvenes évek végéről alig van adat, több elemzés pedig 1998-ban vagy még korábban lezárul. Egyes friss adatok hiányát nem lehet felróni a szerzőnek, azt azonban talán igen, hogy olyan címet adott munkájának, amely nem áll teljes összhangban a kutatás koncepciójával.

A monográfia ugyanis a háború utáni magyar gazdaságtörténet három szakasza közül az elsőt, a helyreállítás még részben piacgazdasági – s valóban rövid – időszakát kihagyja

az elemzésből. A könyv látszólag négyes szerkezetű, az Előszó és a Záró gondolatok című első, illetve utolsó fejezet azonban terjedelmileg valóban nem több, mint a bevezetéshez és az összefoglaláshoz okvetlenül szükséges körítés. A lényeg a második és a harmadik szerkezeti egységben van, amely a szocialista időszakkal, illetve az átmenet éveivel foglalkozik. A negyvenes évek végétől kezdődő elemzési rész – főleg a vállalati eseteknél – gyakran visszanyúlik az előzményekre, de a magyar ipar egésze az ötvenes évek elejének állapotában, már nagyrészt állami tulajdonban kerül az olvasó szeme elé. Itt kezdődik az iparfejlődés területi folyamatainak, a rendszeres decentralizációs kísérleteknek a kalandos története, amely 1990-ig nem ért véget, azután pedig új feltételek között, sokkal kevésbé látványosan és más irányokban folyt tovább.

A könyv műfaját a szerző gazdaságföldrajzi elemzésként határozta meg, amiben persze szerepe lehetett a ténynek, hogy a Barta Györgyi által évek óta igényesen művelt *regionális tudomány* pontos határaitól még mindig nincs általános szakmai egyetértés. A gazdaságföldrajzi vizsgálat igen alapos és úttörő jellegű, és az olvasó helyenként sajnálja is, hogy nem olvashat belőle többet. A szerző azonban – talán éppen a tudományterületi határok említett homályos volta miatt – valószínűleg bizonytalan volt abban, hogy műve milyen szakmai érdeklődésű közönséghez jut el. Ez lehet az oka, hogy a magyar gazdasági reformkísérletek, majd pedig az átalakulás szakirodalmáról – elsősorban Kornai János több fontos művéről – viszonylag részletes áttekintést adott a megfelelő fejezetekben.

Ezek az áttekintések kompromisszumot tükröznek: a közgazdász olvasó számára általában aligha jelentenek többet, mint szakirodalmi ismétlést, a más képzettségű közönség viszont innen csak a reform-közgazdaságtan egyes szeleteit ismerheti meg. Szerencsésebb lett volna ennek az áttekintésnek az elhagyása vagy függelékbe helyezése, mert így a könyv valóban újdonságerejű részei lettek rövidebbek a szükségesnél. A reform-közgazdaságtan áttekintése nem is tükröz minden lényeges eredményt, hiszen például Soós Károly Attilának vagy Bauer Tamásnak a Kornai-féle analízist kiegészítő és részben más megvilágításba helyező, ugyanakkor a módosult vagy megreformált tervgazdaságra jellemző vállalatfejlődés szempontjából nagy magyarázó értékű művei kimaradtak belőle. A reform-közgazdaságtan igen gazdag és sokszínű volt, de ez sajnos a könyvből csak részben jut tudomására a komolyabb közgazdasági ismeretek nélküli olvasónak.

A szocialista gazdaság és az átmenet időszakának területi folyamatai első látásra könnyen szembeállíthatók egymással. Gondolhatnánk: 1990 előtt az ipar területi szerkezetét elsősorban kormányzati döntések befolyásolták, az átmenet éveiben viszont a vállalati stratégiák szerepe lett sokkal erősebb. Ez az állítás persze majdnem ugyanazt jelenti, mintha egy gazdaságtörténész azzal állna elő, hogy a rendszerváltozás előtt a kormányzat, utána viszont a mikroszféra volt a magyar gazdasági folyamatok fő alakítója. A könyv gazdag adat- és példaanyagából azonban világosan kiderül, hogy előbb a kormányzat, utána pedig a vállalati szféra nem volt eléggé erős, illetve a másik szereplőtől független ahhoz, hogy valóban egymaga alakítsa döntő mértékben az ipar területi szerkezetét.

Az elemzés a kényszerhelyzetek taglalásakor válik igazán érdekessé: például, amikor kiderül belőle, hogy a munkaerő már az ötvenes években kezdett az iparfejlődés immobil tényezőjévé válni. Az iparkitelepítési kampányok csak részben jártak sikerrel, az ingázás pedig kisebb távolságok mellett, s úgy is csupán igen nagy társadalmi költségekkel, családok százezreinek szinte elviselhetetlen életformába kényszerítésével jelenthetett valamelyes megoldást a munkaerő-struktúra területi egyenlőtlenségeire. A könyvből megtudhatjuk, hogy például Budapest gazdasága 1960 és 1990 között folyamatosan növekvő mértékben támaszkodott az ingázó munkaerőre (44. o.), pedig a fővárosban e 3 év alatt több százezer – igaz, főleg lakótelepi – lakás épült, s a budapesti gazdaság fejlettségi szintje is jelentősen emelkedett. Közben nőtt a falusi ipar foglalkoztatási szerepe is, de

ugyancsak egyre nagyobb egyenlőtlenségek mellett, s szintén a viszonylag fejlettebb régiókban.

A könyv több ilyen, a magyar gazdaság és társadalom jövője szempontjából is kulcsfontosságú tényre hívja fel a figyelmet. Éppen a kiragadott példa alaposabb átgondolása illusztrálhatja azt, hogy a szerző következetes és az elemzés tematikai határaihoz szigorúan ragaszkodó munkamódszere miatt itt valóban monográfia, nem pedig alapvető fejlődési alternatívákat mérlegelő, szélesebb közönséghez is szólni kívánó polemikus mű született.

A decentralizált iparfejlesztést mintegy kényszerzubbonyba szorította a közlekedési infrastruktúra elmaradott volta és szerencsétlen térbeli szerkezete. Emiatt a falusi – és hozzátehetjük, a vidéki – ipar fejlesztése az eleve fejlettebb, illetve jobban megközelíthető területekre koncentrált. Ebből egyenesen következett a magyar ipar térbeli szerkezetének a további felbillenése, magyarán az a helyzet, amelyben már a 2000-es években is az látható, hogy egyes területeknek alig van esélyük iparuk komolyabb fejlesztésére. Nemcsak azért, mert nehéz megközelíteni őket, és azért sem, mert munkaerő-állományuk minősége gyakran bőven elmarad a modern ipar követelményeitől. Azért is, mert alig tudnak telephelyi előnyöket kínálni az ipari befektetőknek.

E telephelyi előnyök korántsem csupán könnyű elérhetőséget és alacsony munkabéretet jelentenek. Magukban foglalják a megfelelő életkörülményeket is a korszerű képzettségű és igényes vállalatvezetői, pontosabban „fehérgalléros” réteg számára. Gondoljuk csak meg: melyik magyar kormánynak sikerült eddig vagy komolyabb ipart telepítenie, vagy számottevőbb ipari befektetéseket csalogatnia mondjuk a Bodroghözbe, a Tisza-menti szatmári falvakba vagy az Ormánságba? Ha ezt a kérdést a jövőre vonatkozóan is feltesszük, alighanem sokáig várhatjuk a feleletet – márpedig ez is fontos stratégiai kérdés annak, hogy milyen irányban is folytatódnak a magyar iparfejlesztés területi folyamatai.

A kilencvenes évek magyar iparfejlődésében meghatározó szerepe volt a külföldi működőtőke importjának, és ez a tőkebeáramlás erősen érezhetően alakította a magyar ipar térbeli szerkezetét. A fent említett telephelyi előnyök természetesen iránymutatást adtak a tőkebeáramlásnak, de sokkal érdekesebb, ahogy a külföldi érdekltségű iparvállalatok megtelepedése hatott a telephelyi előnyökre. Csak részben lehet itt arra gondolni, hogy az ipar hagyományos telephelyi szerkezete a működőtőke beáramlásának következtében átalakult volna. A hagyományos nehézipari központok többségének csekély befektetési vonzereje szomorú tény volt a kilencvenes években, de a gépipar és az elektronikai ipar évtizedek óta kialakult centrumai, például Győr és Székesfehérvár telephelyi előnyeit számos multinacionális befektető is nagyra értékelte. Az ipar telephelyi szerkezetének az átalakulása elsősorban nem új ipari központok létesülésében mutatkozott meg, hanem abban, hogy a különböző telephelyek között sokkal erősebbé váltak a hálózati kapcsolatok.

A beszállítói hálózatok elemzése a könyv fontos és tanulságos része, ahol a szerző igen szerencsés kézzel egyesíti a közgazdasági és a regionális elemzés eszközeit. Következtetései nemcsak önmagukban fontosak, hanem egyes, a könyv megjelenése óta különösen hangsúlyossá vált új magyar iparfejlődési folyamatok megértéséhez is jelentős támpontokat adnak. 2002-től egyre gyakoribbak a külföldi működőtőke kivonásának jelei a magyar iparban. Ez a folyamat még aligha tömeges, s nem általános nagyságrendje, hanem inkább egyes kistérségeket sújtó drámai hatásai miatt irányul rá a közfigyelem. A könyv alapján okai közé kell sorolnunk azt, hogy a külföldi tulajdonú iparvállalatok nagy részénél a magyar beszállítói arány 20 százalék, a multinacionális cégeknél általában inkább 10 százalék alatti, azaz az ipar működőtőke-importjának csak csekély mértékben volt hálózatépítő szerepe.

A könyv itt egy elméleti vitához is hasznos adalékokat ad. Az úgynevezett „footloose” (magyarul jobb híján: „gyökértelen”) iparágakról a szakirodalom hosszú ideje tudja, hogy

elsősorban rövidebb távú és költségjellegű telephelyi előnyök alapján mozgatják kapacitásaikat az országok között. Itt átmeneti ipartelepítésről beszélhetünk, amikor – 30-40 éves időtávon belül – egyes cipőgyárak mondjuk Németországból Olaszországba, onnan Spanyolországba, majd Portugáliába, utána Magyarországra, azt követően Romániába, végül pedig Kínába települtek.

Mindeddig ugyanakkor túlsúlyban voltak az olyan elemzések, amelyek az átmeneti ipartelepítés jelenségét erős összefüggésbe hozták a szektorális iparszerkezet-váltással. Ugy találták tehát, hogy a „footloose” ipar betelepülése segít a felzárkózni kívánó országoknak abban, hogy átmenetileg kihasználják az alacsony bérköltségeikből eredő versenyképességi előnyöket, ezzel pedig a további iparszerkezet-változáshoz szükséges tőkét halmozhassanak fel. Ebben a megközelítésben nem is különösebb baj, hogy a munkaerő-igényes kapacitások továbbvándorolnak, hiszen az így felszabaduló munkaerőre már szükségük is van a kiépülő technológiaintenzív iparágaknak.

Ezt a modellt tagadhatatlanul érvényesnek lehet tekinteni több sikeres távol-keleti gazdaság iparosodásának egyes korábbi szakaszaira, mégpedig elsősorban a könnyűiparra, fémtermékcikk-gyártásra, illetve egyes összeszerelő jellegű gépipari tevékenységekre. Barta Györgyi példaanyaga azonban meggyőző bizonyítékot szolgáltat a modell kiterjesztésének szükségességére. Az egyébként tőke- és technológiaintenzív új, multinacionális tulajdonú gépipari kapacitások ugyanis Magyarországon nem annyira költségszerkezetük, mint inkább a befektetőknek a belföldi beszállítói hálózatokkal szembeni erős óvatossága miatt öltöttek „footloose” jelleget.

Szó sincs tehát arról, hogy az átmeneti ipartelepítés jelensége a hagyományosan munkaerő-intenzív iparágakra korlátozódna, illetve, hogy a gazdaság szerkezeti átalakulásában ez feltétlenül olyan üdvös szakasz volna, amely segíti a tőkefelhalmozást a korszerűbb iparágakban. A könyv több olyan példát tartalmaz – kivált az elektronikai iparból –, ahol a külföldi befektetők továbbvonulása után már nagyon nehéz újabb, „fejlettebb” ágazati célpontokat találni a felszabaduló, s csak belföldön felhasználható termelési tényezők számára.

A magyar ipar technológiai fejlettségének területi eltéréseiről adott elemzés újabb, igen tanulságos s további elmélkedésre alapot adó rész a könyvben. A szerző ezeket az eltéréseket „... a külföldi tulajdonlás, a nagyvállalati méretek előnyei, valamint az innovatív ágazatokhoz való tartozás...” (219. o.) tényezőhármásával hozza összefüggésbe. Itt is, akárcsak a többnyire csökevényes vállalati hálózatok esetében, azt láthatjuk, hogy a külföldről beáramló korszerű termelési tényezők, illetve erőforrások nagyobbik része csak átmenetileg marad a magyar gazdaságban, azaz alig segíti az egyéb szektorok fejlődését. Az ipar ágazati és területi szerkezetének kiemelkedően versenyképes elemei tehát sokszor csak „vendégek” a magyar gazdaságban, a belföldi gazdaságra gyakorolt szerves hatásai a vártnál gyakran jóval kisebbek.

A könyv jól olvasható, és az adat-, valamint ábraanyag kivételesen gazdag. Az olvasást csak az irodalomkezelés módja nehezíti meg kissé: a könyvnek nincs összesített irodalomjegyzéke, hanem a források felsorolása mindig az alfejezeteket követi. Ez pedig a mélyebb érdeklődésű olvasó számára megnehezíti a szakirodalmi háttér pontos azonosítását, és azt a benyomást is keltheti, hogy az egyes források csak szűkebb témakörök-höz kapcsolhatók. Ez azonban kiváltképp az átfogó munkáknál nincs így. Az ilyen régies irodalomkezelési technikának a nehezebb kezelhetőség mellett az is hátránya lehet, hogy a kutatás igazán fontos előzményeinek a szerepét is látszólag viszonylagossá teszi, magyaráz csökkenti.

Néhány apróbb pontatlanságra csakis azért érdemes felhívni a figyelmet, mert a témához csak közvetve kapcsolódó részletkérdésekben kevésbé tájékozott olvasó esetleg meglepődhet azon, hogy a könyv nem mindig a szokásos módon értelmez egyes fogalmakat.

Ezek közül az egyik a *spontán privatizáció*, amelyet a szerző elsősorban a vállalati válságkezelés eszközeként mutat be (156. o.). A fogalom értelmezéséhez azonban hozzátartozik, hogy a tulajdonszerzés olyan módjáról volt szó, amellyel a hiányos törvényi szabályozás miatt az állami tulajdon működtetésével megbízott vállalatvezetők igen kedvező feltételek mellett juthattak tulajdonosi jogokhoz az általuk irányított vállalatok legjövedelmezőbb részeiben. A *technológiai parkok* fogalma pedig a könyvben (215. o.) tágabb a szokásosnál, mert magában foglal minden olyan spontán képződményt is, amely korszerű technológiák koncentrációját hozta létre szűkebb földrajzi területen. Gondosabb szerkesztői munkával el lehetett volna kerülni a számos gépelési hibát, illetve az olyan apró elírásokat, mint hogy – például – „...a Graphisoft Park az Óbudai-szigeten...” van (216. o.)

A könyv jelentőségét azonban az apróbb hibák nem csökkentik. Barta Györgyi olyan fontos határterületi művet alkotott az *új gazdaságföldrajz* szellemében, amelyre – természetesen felfrissített statisztikai anyaggal – angol nyelven is méltán figyelhetne fel a nemzetközi szakmai közvélemény.

Török Ádám